

Sól i alchemia – Adam Schröter i jego poemat „Regni Poloniae salinarum Vielicensium descriptio carmine elegiaco” oraz jego związki z Olbrachtem Łaskim

Salt and alchemy - Adam Schröter, his poem „Regni Poloniae salinarum Vielicensium descriptio carmine elegiaco” and his ties with Olbracht Łaski

Piotr KRZYWIEC¹, Aleksandra ARNDT²

¹Institut Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk, e-mail: piotr.krzywiec@twarda.pan.pl

²Institut Filologii Klasycznej, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, e-mail: a_arndt@amu.edu.pl

¹Institute of Geological Sciences, Polish Academy of Sciences, e-mail: piotr.krzywiec@twarda.pan.pl

²Classical Philology Institute, Adam Mickiewicz University, Poznań, e-mail: a_arndt@amu.edu.pl

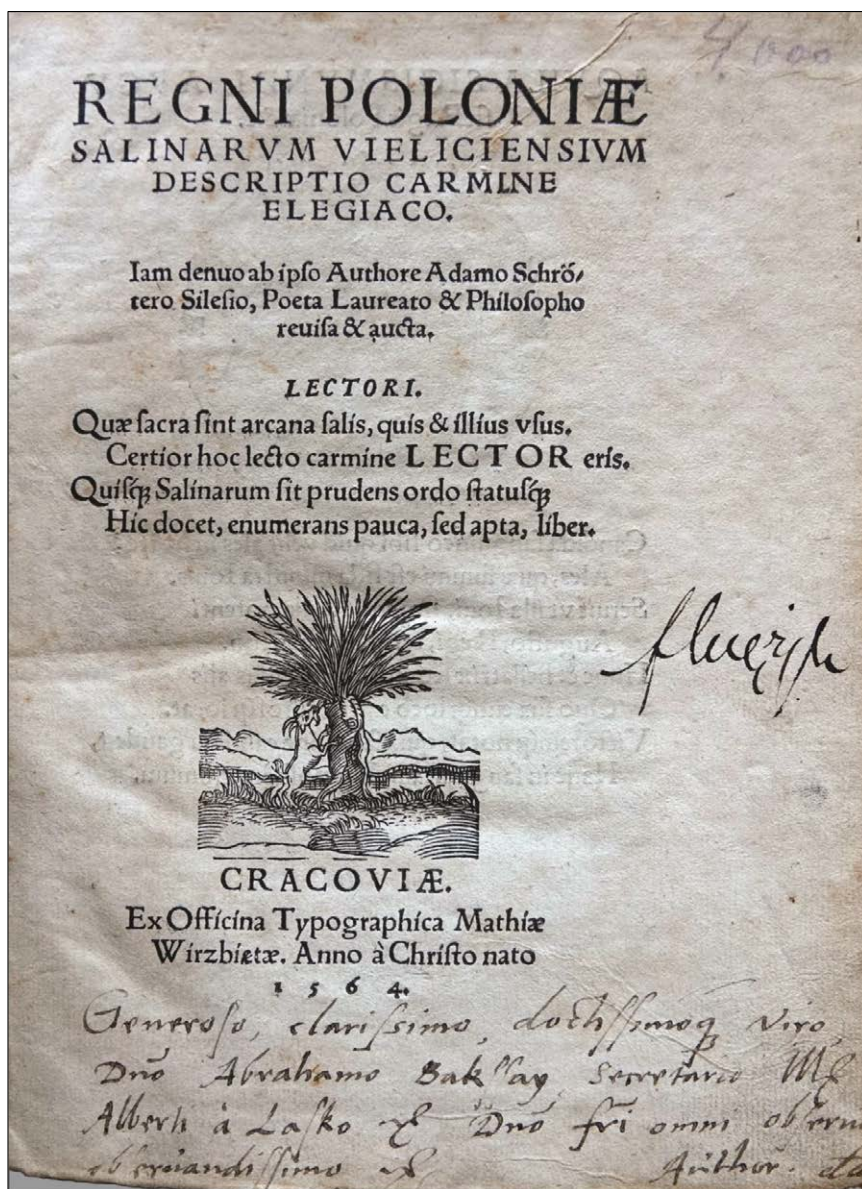
Bez większej przesady można powiedzieć, że każdy, kto interesuje się geologią złóż soli i tektoniką solną – i to nie tylko w Polsce, ale bez mała na całym świecie – słyszał o kopalni soli w Wieliczce. Dobrą ilustracją znaczenia Wieliczki jest fakt, iż został jej poświęcony osobny ilustrowany „box” umieszczony w omawiającym historyczne znaczenie złóż soli wstępie do fundamentalnego dzieła na temat tektoniki solnej, „Salt Tectonics” (Jackson i Hudec, 2017). Ze względu na swoje ogromne znaczenie ekonomiczne Wieliczka od stuleci wzbudzała wielkie zainteresowanie wśród geologów i górników (por. Poborski, 1965; Rowan et al., 2020; Rybarski, 1932). Spektakularne wnętrza kopalni wielickiej wzbudzało podziw również wśród odwiedzających ją licznych podróżników i pisarzy (por. Bugaj, 1999; Gawęda, 1958; Maślankiewicz, 1965; Keckowa, 1969). Najstarszym opisem kopalni jest pochodzący z końca XV wieku poemat słynnego humanisty i jednego z pionierów Odrodzenia Konrada Celtisa, zatytułowany *Salinaria ad Janum Terinum*, wydany drukiem mniej więcej sto lat później w dziele Pistoriusa (Celtis, 1582). W 1502 roku ukazał się w Krakowie poemat opisujący Polskę i Kraków, autorstwa Wawrzyńca Korwina, ucznia Celtisa i przyjaciela Kopernika (Korwin, 1502). To poczytne dzieło, które doczekało się aż 25 wydań, zawiera również krótkie poetyckie przedstawienie salin wielickich: *Z jej skrytych ciemni wyrastają solne | Gorzkawe skały, a na*

Without much exaggeration it could be said that everyone who is interested in geology of salt deposits and in salt tectonics – not only in Poland but world-wide – must have heard about the Wieliczka Salt Mine. Importance of this salt mine is well illustrated by the fact that it has special dedicated “box” in the landmark publication „Salt Tectonics” (Jackson i Hudec, 2017). Because of its economic importance it has always been a site of great interest to geologists and miners (cf. Poborski, 1965; Rowan et al., 2020; Rybarski, 1932). Spectacular interior of the Wieliczka Salt Mine was admired by numerous writers and travelers visiting it over the centuries (cf. Bugaj, 1999; Gawęda, 1958; Maślankiewicz, 1965; Keckowa, 1969). Poem by Conrad Celtis, renowned Renaissance pioneer, entitled *Salinaria ad Janum Terinum* written in late 15th century and published for the first time almost hundred years later (Celtis, 1582) is the oldest description of this mine. In 1502 a poem by Wawrzyniec Korwin, pupil of Celtis and friend of Copernicus, was published in Kraków (Korwin, 1502). This very popular publication, that went through 25 editions, contained detailed description of Kingdom of Poland and of Kraków, with several verses devoted to the Wieliczka Salt Mine (transl. by Łanowski, 1962). Other descriptions of this mine were published by Joachim Watt (Vadianus) (Vadianus, 1582) and by Jodok Willich (Willich, 1543). In 1553

światło dzienne | Szybko je kręcąc się ciężarem wlecze | Wielki kołowrót | Pocą się skryte tej jaskini szpary | Strugą wiecznego źródła, a ta znowu | Sól czystą ścina, kiedy ją gorącym | Ogniem podgrzewać (tłum. J. Łanowski, 1962). Kolejny, dość obszerny opis wielickiej kopalni opublikował w 1519 r. w komentarzu do opisu świata rzymskiego geograf Pomponiusz Meli (I wiek po Chr.) Szwajcar Joachim Watt (Vadianus). Opis ten, podobnie jak poemat Celtisa, również został przedrukowany w pracy Pistoriusa (Vadianus, 1582). Kolejnym autorem, który pozostawił opis wielickich salin, był przyrodnik i chemik Jodok Willich, który zwiedził je pod koniec pierwszej połowy XVI w. w towarzystwie lekarza salinarnego Anselmusa Ephorianusa (Willich, 1543). W 1553 roku opublikowany został w Krakowie poemat Adama Schrötera poświęcony salinom wielickim,

Adama Schrötera published in Kraków his landmark poem entitled *Salinarum Vieliciensium iucunda ac vera descriptio carmine elegiaco* (Schröter, 1553). It proved to be very popular and went through several editions. Its second extended and supplemented edition was published in 1564 under slightly modified title *Regni Poloniae salinarum Vieliciensium descriptio carmine elegiaco, iam denuo ab ipso authore Adamo Schrötero revisa et aucta* (Schröter, 1564). It was partly translated to Polish by Z. Węclewski (Węclewski, 1879), complete translation was published by F. Piestrak (Piestrak, 1901). Its analysis could be found in publications by Maślankiewicz (1965), Smaróń (1983), Bugaj (1999) and Döpp (2019).

Renaissance writers, contrary to common practices in Middle Ages, were frequently using national languages in

Ryc. 1. Strona tytułowa drugiego wydania poematu Adama Schrötera *Regni Poloniae salinarum Vieliciensium descriptio carmine elegiaco* (1564), z dedykacją i podpisem autora, oraz podpisem Franciszka Wężyka.

Fig. 1. Title page of second edition of Adam Schröter's poem *Regni Poloniae salinarum Vieliciensium descriptio carmine elegiaco* (1564) with his dedication and signature, and signature of Franciszek Wężyk.

zatytułowany *Salinarum Wieliciensium iucunda ac vera descriptio carmine elegiaco* (Schröter, 1553). Zdobył on ogromną popularność i doczekał się szeregu wznowień. Jego drugie, poszerzone i uzupełnione wydanie ukazało się w 1564 pod nieco zmienionym tytułem *Regni Poloniae salinarum Wieliciensium descriptio carmine elegiaco, iam denuo ab ipso authore Adamo Schrötero revisa et aucta* (Schröter, 1564). Poemat ten został częściowo przetłumaczony przez Z. Węclewskiego (Węclewski, 1879) a w całości przez F. Piestraka (Piestrak, 1901). Jego analiza znajduje się w pracach m.in. Maślankiewicza (1965), Smaronia (1983), Bugaja (1999) i Döppa (2019).

Odrodzeniowi artyści pióra, odmiennie niż miało to miejsce w średniowieczu, coraz częściej, obok łacińskiej, tworzyli swoje dzieła w mowie charakterystycznej dla ich własnego kraju, bywało jednakże, iż twórcy literaccy przedłużali niejako zwyczaje poprzedniej epoki, publikując wyłącznie po łacinie. Do takich pisarzy należał m.in. Adam Schröter. Urodził on się około 1525 r. w Żytawie na Łużycach. Odebrał wszechstronną edukację na uniwersytetach we Frankfurcie nad Odrą, Pradze i Krakowie, gdzie przybył w 1552 r. Jego patronem był wojewoda sieradzki Olbracht Łaski, w którego rezydencji w Kieżmarku przez szereg lat przebywał i gdzie zmarł około 1572 roku (Węclewski, 1879; Hajdukiewicz, 1995).

Piśmiennicza spuścizna Schrötera obejmuje tak przekłady prac alchemika i pioniera iatrochemii, Paracelsusa (z niemieckiego na łacinę), jak i poetyckie utwory własne. Wśród tych ostatnich – o treści panegirycznej czy historycznej – największe uznanie już za życia autora zdobył sobie kunsztowny poemat *Regni Poloniae Salinarum Wieliciensium iucunda et vera descriptio* ('Zabawny i prawdziwy opis należącej do Królestwa Polskiego kopalni soli w Wieliczce'). Poemat ten stanowi niejako wypadkową dwóch różnych tradycji literackich. Po pierwsze zatem, stosownie do atmosfery renesansu, czerpie inspirację z utworów antycznych. Uwidacznia się to w inwokacji do greckiego boga sztuk, Apollina, nade wszystko zaś we włożeniu merytorycznego wywodu o soli – jej właściwościach, występowaniu i zastosowaniu – w usta Muzy poezji lirycznej, Euterpe. Jeśli chodzi o drugi z nurtów, wpisuje się dzieło Schrötera w odrodzeniowe zaciekawienie Wieliczką europejskich literatów takich jak wspomniany już Konrad Celtis.

Przed napisaniem swojego poematu odbył Schröter wycieczkę po kopalni; wrażenia z pobytu autora pod ziemią składają się na drugą część dzieła. Zawiera ona legendę o początkach wielickiej saliny, a dalej – wiadomości nt. organizacji, warunków i bezpieczeństwa pracy, wreszcie pochwały ówczesnych zarządców Wieliczki. Poeta odnotowuje ponadto rozmaite fenomeny, które zaobserwował był podczas swojej podziemnej wyprawy. Zdarza mu się przy tym weryfikować interpretacje owych zjawisk, dokonywane przez „miejsowych”. I tak na przykład kwestionuje opinię sztygara, który za materiał łatwopalny uważa w kopalni saletrę, samemu opowiadając się za naftą. W tym i w innych przypadkach opiera się Schröter

their publications, although some still kept using Latin. Adam Schröter was one of such more conservative writers. He was born around 1525 in Żytawa located in Łużyce (Lusatia) region, located in SE Germany and SW Poland. Schröter was well educated having studied in Frankfurt an der Oder, Prague and finally in Kraków, where he arrived in 1552. His patron was Olbracht Łaski, voivode of Sieradz voivodeship, in whose residency in Kieżmark (now Kežmarok in Slovakia) Schröter spent several years, and where he died around 1572 (Węclewski, 1879; Hajdukiewicz, 1995).

Schröter's writings included both translated works of renowned alchemist and pioneer of iatrochemistry Paracelsus as well as his own poems. The best known and the most popular Schröter's poem is without any doubts his *Regni Poloniae Salinarum Wieliciensium iucunda et vera descriptio* ('Joyful and detailed description of salt mine located in Wieliczka and belonging to the Kingdom of Poland'). In this poem, influence and inspiration of both classic antique and Renaissance writers could be observed. First part of Schröter's poem contains legend on the beginnings of the Wieliczka Salt Mine. In its second part he provided detailed description of the mine that was based on his first-hand experience gained during his underground trip into the Wieliczka "abyss", organization of mining activities, short information on key figures from the mine, description on various technical aspects of exploitation of salt, history of mining shafts etc.

A copy of second edition of Schröter's poem from the collection of the first author of this abstract contains very interesting inscriptions on the title page: Schröter's handwritten dedication to Abraham Bakssay, secretary of Albert a Lasko, and signature of F. Wężyk (Fig. 1). Albert a Lasko refers to Olbracht Łaski (1536 – 1604), very important political figure of Kingdom of Poland, senator, voivode of Sieradz voivodeship, staroste of Lanckorona and of Marienburg, also alchemy aficionado and adventurer (Kraushar, 1882). In the age of 12 years he was sent to court of emperor Carl V and then to court of Archduke Ferdinand, later King of Germany, Bohemia, Hungary, and Croatia, and since 1556 – the Holy Roman Emperor. Łaski supported Habsburg dynasty, aspired to the throne of Moldova, was involved in wars with the Ottoman Empire. In 1569 he was one of signatories of Union of Lublin, converted from Calvinism to Catholicism and became vivid activist of the Counter-reformation. Financial troubles caused by his adventurous political and personal life prompted Łaski's interest in alchemy, especially in transmutation of sand and metals into gold. In 1583 he travelled to London where he tied close contacts with renowned alchemists John Dee and Edward Kelley. He travelled with them to Poland and then in 1585, to Prague. Łaski's interest in alchemy led to his invitation for Adam Schröter who was supposed to embark on alchemy studies in the castle of

na naukach Paracelsusa, pod którego wpływem pozostawał. W dziele zamieścił również swoje przemyślenia na temat pochodzenia soli, legendę o odkryciu złóż wielickich, charakterystykę wybitnych postaci z administracji żupnej, opisał wreszcie historię szybów oraz opis prac górniczych związanych z wydobyciem soli.

Bardzo ciekawy jest egzemplarz drugiego wydania poematu Schrötera, pochodzący ze zbiorów pierwszego autora niniejszego abstraktu. Na stronie tytułowej znajduje się tam bowiem odręczna dedykacja Schrötera o następującym brzmieniu: *Wspaniałemu, świetnemu, wielce uczonemu mężowi, Panu Abrahamowi Bakssay, Sekretarzowi Alberta a Lasko, Panu zasługującemu na wszelkie względy, Autor* (Fig. 1). Oprócz tej autorskiej dedykacji widnieje tam również podpis F. Węzyka.

Wspomniany w dedykacji Albert a Lasko to Olbracht Łaski (1536 – 1604), senator Rzeczypospolitej, wojewoda sieradzki, starosta lanckoroński, starosta marienburski, a do tego fascynat alchemii i znany awanturnik (Kraushar, 1882). Łaski w wieku 12 lat został wysłany na dwór cesarza Karola V, a następnie na dwór jego brata arcyksięcia Ferdynanda, w późniejszych latach króla Niemiec, Czech, Węgier i Chorwacji, a od 1556 roku - cesarza rzymskiego. W polityce polskiej popierał Habsburgów, aspirował do tronu mołdawskiego, brał udział w wojnach z Tatarami. Był sygnatariuszem aktu unii lubelskiej zawartej w 1569 r.; w tym samym roku przeszedł z kalwinizmu na katolicyzm i stał się gorliwym działaczem kontrreformacji. Kłopoty finansowe będące w dużej mierze efektem jego awanturniczego życia spowodowały, że zainteresował się alchemią, w szczególności możliwością transmutacji piasku i różnych metali w złoto. W 1583 r. wyjechał do Londynu gdzie rozpoczął współpracę ze znanymi alchemikami Johnem Dee i Edwardem Kelleyem, z którymi 1583 roku przybył do Polski, a w 1585 roku udał się do Pragi. Zainteresowania alchemiczne Łaskiego miały spowodować, iż do rodzinnego zamku w Kieżmarku ściągnął Adama Schrötera, zlecając mu badania alchemiczne. Można się domyślać, że takie tło kontaktów Łaskiego i Schrötera było dla tego drugiego jednym z powodów wyprawy do Wieliczki, uważanej ówczesnie za miejsce bez mała magiczne.

Dedykacja jest dla Abrahama Bakssaya – chodzi tu o Abrahama Bakschaya, sekretarza Olbrachta Łaskiego, z którym Schröter poznał się na zamku w Kieżmarku. Był on m.in. autorem historii Węgier (Bakschay, 1573), w której znalazła się m.in. mowa Łaskiego wygłoszona w trakcie jego mołdawskiej wyprawy (Puchalski J., 1997). Łaskiego, Bakschaya i Schrötera łączyły bliskie stosunki - jak pisał Teodor Jeske-Choiński (Jeske-Choiński, 1904) w swojej powieści o Łaskim: *Miał lat dwadzieścia siedm. Od wieku chłopięcego otaczali go tylko mężowie albo wielkich cnót rycerskich, albo wielkiej nauki. Pan Maciej Łobócki, jego powinowaty i opiekun, głośny z dzieł wojennych, wprawiał mu rękę do miecza i kopii; Frycz Modrzewski i Erazm Krasieński polerowali jego dowcip; śląski poeta laureatus Adam Schroeter i kronikarz węgierski Abraham Bak-*

Kieżmark. Most probably this prompted Schröter's visit in Wieliczka as it was regarded as an almost magical place.

Schröter's hand-written dedication is for Abraham Bakschay – i.e. Abraham Bakschay, secretary of Olbracht Łaski, whom Schröter met in Kieżmark. Between others he published history of Hungary (Bakschay, 1573) in which Łaski's speech given during war expedition to Moldova was included (Puchalski J., 1997). Over the years, Łaski, Bakschay and Schröter became close associates (Jeske-Choiński, 1904).

Franciszek Węzyk (1785 - 1862), whose signature is also visible on the title page of the analyzed copy of Schröter's poem (Fig. 1), was also very interesting person, although from a very different epoch. Węzyk was a playwright, writer, poet, translator, literary critic, publicist, member of Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk “Warsaw Society of Friends of Learning”, president of Towarzystwo Naukowe Krakowskie “Kraków Scientific Society”, member of parliaments of Duchy of Warsaw and Congress Kingdom of Poland, senator, freemason. One of his best known publications is a poem that contains detailed description of Kraków and its environs. It was written in 1809-1813, first published in 1820 (Węzyk, 1820) and then in 1823, 1833 and 1869. It contains fairly extensive description of the Wieliczka Salt Mine and fire that took place in 1509. In Węzyk's poem on Wieliczka significant influence of Schröter's poem is clearly visible.

schay byli towarzyszami, przyjaciółmi jego lat młodzieńczych. (...) Nie jeden wieczór przepędził w tej cichej izbie młody magnat w towarzystwie poety Schroetera i kronikarza Bakschaya, pijąc z wiecznie świeżych ksiąg mądrość przeszłości i ogień poezji.

Ciekawą postacią choć już z zupełnie innej epoki był Franciszek Wężyk (1785–1862), którego podpis znajduje się na stronie tytułowej omawianego egzemplarza poematu Schrötera (Fig. 1). Był to polski dramatopisarz, powieściopisarz, poeta, tłumacz, krytyk literacki, publicysta, członek Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, prezes Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, poseł na Sejm Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego, senator, wolnomularz. Jednym z jego dzieł jest wierszowany opis Krakowa i jego okolic zatytułowany „*Okolice Krakowa. Poema*”, powstały w latach 1809–1813, a po raz pierwszy wydany w roku 1820 (Wężyk, 1820), a następnie w 1823, 1833 i 1869. W poemacie Wężyka znajduje się m.in. obszerny opis salin wielickich i pożaru, który miał w nich miejsce w 1509 r. Da się tu bez wątplenia odczuć inspirację poematem Schrötera.

LITERATURA/REFERENCES

- Bakschay A., 1573, *Chronologia de Regibus Hungaricis, prius nunquam edita*. Cracoviæ
- Bugaj R., 1999, Renesansowy poemat o soli kamiennej - Adam Schröter *Salinarum Vieliciensium description*. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 44 (2): 61-94.
- Celtis K., 1582, *Salinaria ad Janum Terinum*. [w]: Pistorius J.N., *Polonicae historiae corpus: hoc est Polonicarum rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant uno volumine comprehensi omnes*. Basileae, t. 1, 170.
- Döpp S., 2019, *Adam Schröter - Regni Poloniae salinarum Vieliciensium descriptio / Das Salzbergwerk von Wieliczka*. Wien.
- Gawęda S., 1958, Najstarsze relacje cudzoziemców o kopalni w Wieliczce. *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej, seria D*, 1: 227-247.
- Hajdukiewicz L., 1995, *Schroeter Adam*. [w]: Romanowski A., (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, 36, 3-4.
- Jackson M.P.A., Hudec M.R., 2017, *Salt Tectonics. Principles and Practice*. Cambridge University Press.
- Jeske-Choiński T., 1904, *O mitrę gospodarską. Powieść historyczna z XVI stulecia*. Warszawa-Kraków.
- Keckowa A., 1969, *Żupy krakowskie w XVI - XVIII wieku (do 1772 roku)*. Wrocław - Warszawa - Kraków.
- Korwin Wawrzyniec, 1502, *Hortulus Elegantiarum Magistri Laurentii Corvini Novoforensis. Partim ex Marci tullii Ciceronis surculis: partim ex suo germine consitus. In cuius fine describitur Cracovia Poloniae Metropolis carmine Saphico*. Cracoviæ.
- Kraushar A., 1882, *Olbracht Łaski wojewoda sieradzki. Wizerunek historyczny na tle dziejów Polski XVI wieku*. Warszawa-Kraków.
- Łanowski J., 1962, *Laurentiusa Corvina pochwała Polski i Krakowa*. *Meander*, 17 (5).
- Maślankiewicz K., 1965, *Z dziejów górnictwa solnego w Polsce*. Warszawa.
- Piastak F., 1901, *Opis salin wielickich przez Adama Schrötera uwieńczzonego poetę*. Kraków.
- Poborski J., 1965, *Historyczny rozwój poglądów na budowę geologiczną złoża solnego Wieliczki*. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, 1: 37-54.
- Puchalski J., 1997, *Polonika z obszaru niemieckojęzycznego - poza granicami Rzeczypospolitej - w XVI wieku*. Warszawa.
- Rowan M.G., Krzywiec P., Bukowski K., Przybyło J., 2020, *Nature and origin of large-scale and intrasalt deformation within the Wieliczka salt mine, Poland*. *Geological Quarterly*, 64 (4): 819–837.
- Rybarski R., 1932, *Wielickie Żupy Solne w latach 1497-1594*. Warszawa.
- Schröter A., 1553, *Salinarum Vieliciensium iucunda ac vera descriptio carmine elegiaco*. Cracoviæ.
- Schröter A. 1564, *Regni Poloniae salinarum Vieliciensium descriptio carmine elegiaco, iam denuo ab ipso authore Adamo Schrötero revisa et aucta*. Cracoviæ.
- Smaroń A., *Żupy krakowskie w poezji polsko-łacińskiej od XV do XVII wieku*. *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, 12: 89–108.
- Vadiani J., 1582, *Commentariolus in Pomponium Melam. De Sarmatia*. [w]: Pistorius J.N., *Polonicae historiae corpus: hoc est Polonicarum rerum Latini recentiores et veteres scriptores, quotquot extant uno volumine comprehensi omnes*. Basileae, t. 1, 158-163.
- Węclewski Z. 1879, *Szlązacy w Polsce*. *Przewodnik Naukowy i Literacki*, 7, 117 str. Lwów.
- Wężyk F., 1820, *Okolice Krakowa, poema*. Kraków.
- Willich J., 1543, *De salinis cracovianis observatio autore Jodoco Willichio Rosseliano in epistola ab Severinum Bonner de Balice Salinarum Praefectum*. Cracoviæ.